

p. 164 minimos tarmės pasižymi „aiškia atskirų formų reikšmių diferenciacija“. Per drąsu tvirtinti, kad paskutiniais trimis dešimtmečiais tarmės netekę tokių barbarizmų, kaip *abrūsas*, *dziegorius*, *zerkolas*, *zupė* ir kt. (p. 167), kadangi šie žodžiai dar ir dabar tarmėse vartojami, nors ir nyksta. Kaip suprasti tokį sakinį: „Iš pradžių kalbantysis paprastai nesuvokia viso naujadaro turinio, ir tam tikrą laiką svetimžodis tebėra pajėgus savo reikšmę išlaikyti“ (p. 167)? Nežinia, kaip aiškinti tai, kad „dėl literatūrinės kalbos įtakos tarmių žodžių kaityboje reiškiasi tendencija nusitrinti, nusišlifuoti (išretinta mūsų. – J. K.), būti rečiau vartojamomis ar net išnykti kai kurioms tarmiškoms, literatūrinei kalbai nebūdingoms paradigmoms“ (p. 173).

Be to, šiame skyrelyje autorė dažnai nediferencijuoja sparčiai nykstančių tarminių reiškiniių nuo dar tvirtai besilaikančių. Daugumas jų, jos nuomone, nyksta, ir tiek, bet iš tikrųjų kai kurie jų, pvz., kad ir žemaičių būtojo dažninio laiko formos, dar labai tvirtai laikosi.

E. Grinaveckienės straipsnyje yra nemaža įdomių vertingų pastabų, tik gaila, kad netikslumai, kurių mes čia tik dalį išvardijome, vietomis formulavimų nepreciziškumas verčia skaitytoją šiuo straipsniu naudotis labai atsargiai.

Rimtai ir mokliškai kone tos pačios problemos yra sprendžiamos A. Jonaitytės straipsnyje „Tarmių sąveikos ir niveliacijos reiškiniai šiaurės vakarų aukštaičių šnektose“. Autorės teiginiai čia apgalvoti, iš faktų daromos įdomios išvados ir, gal būt, nesuklysimė, sakydami, kad tarmių sąveikos ir niveliacijos procesas lietuvių kalbinėje literatūroje taip įžvalgiai ir mokliškai čia yra nagrinėjamas pirmą kartą.

Kaip matyti, ir keliamų klausimų aktualumu, ir jų sprendimu recenzuojamas straipsnių rinkinys, be abejo, yra reikšmingas lietuvių kalbotyrai, ypač dėl to, kad čia daug kur yra teisingai iškeliamos ir parodomos būdingos lietuvių literatūrinės kalbos raidos tendencijos tarybinės santvarkos metais. Be to, jis naudingas ir mokytojams, žurnalistams bei kitiems kultūros darbuotojams, visiems, kam rūpi literatūrinė kalba, jos raida, jos kultūra. Galima tik pageidauti, kad panašių straipsnių rinkinių rodytųsi daugiau ir dažniau.

J. Kazlauskas

Dainė Augustaitis, *Das litauische Phonationssystem*, Slavistische Beiträge, Bd. 12, Verlag Otto Sagner, München, 1964, 155 p.

Lietuvių kalbos garsų artikuliacija recenzuojamame darbe aprašoma Oto Jesperseno žinomoje knygoje „Lehrbuch der Phonetik“ (Kopenhagen, 1910) pateiktu metodu. Remiantis fonetinėmis duomenimis ir fonologijos teorija, išdėstyta O. N. Trubeckojaus knygoje „Grundzüge der Phonologie“ (Prag, 1929), bandoma nustatyti ir aprašyti lietuvių kalbos fonemų inventorių, jų kombinacinius ir kitus variantus, lietuvių kalbos fonologinę sistemą (p. 38–62), literatūrinės kalbos žodžio galo balsių išnykimą ir balsių kontrakciją (p. 68–74), garsų vartojimą-pasiskirstymą įvairiose žodžio pozicijose: pradžioje, gale, viduryje (p. 75–108), priebalsių junginius žodžio pradžioje ir viduryje (p. 109–153). Atskiri teiginiai iliustruojami gausiais pavyzdžiais. Pats aprašymas yra labai glaustas ir labai aiškus, tam tikra prasme vietomis jį galima būtų pavadinti net populiariu. Ypač vertingas darbo skyrius apie lietuvių kalbos priebalsių junginius, kadangi šiuo klausimu dar maža yra spausdintos literatūros¹.

Atskirų garsų artikuliacija nėra aprašyta išsamiai, o, be to, kai kurių ne visai tiksliai. Aprašydama minkštųjų lietuvių kalbos priebalsių artikuliaciją, autorė nurodo tik tai, kad ji skiriasi nuo

¹ A. Pupkio kandidato disertacija „Сочетания согласных в современном литовском литературном языке, Ленинград, 1967, yra rankraštis.

kietųjų vien liežuvio didesniu pakilimu prie kietojo gomurio (plg., pavyzdžiui, priebalsių \widehat{b} , \widehat{p} , \widehat{v} artikuliacijos aprašymą p. 13, 15 ir kitur). Tačiau, be kitų artikuliacinių skirtumų, tariant minkštuosius priebalsius, įtempiami ir kalbos padargai bent jau tų priebalsių susidarymo vietoje, pavyzdžiui, artikuliuojant minkštąją *b*, yra labiau įtemptos lūpos, apatinė lūpa stipriau spaudžiama prie viršutinės, negu tariant kietąją *b*; tariant minkštąją \widehat{v} , apatinė lūpa irgi labiau įtempta, ji stipriau spaudžiama prie viršutinių dantų ir pan. Minkštųjų *k* ir *g* traktavimas kaip liežuvio-užpakalinių gomurinių sprogstamųjų (p. 24, 25) didesnių abejonių nekelia. Gal galima būtų tik pridurti, kad, priklausomai nuo kalbančiojo gimtosios tarmės, literatūrinėje lietuvių kalboje jie gali būti ir liežuvio vidurio gomuriniai sprogstamieji. Neretai šių garsų pagrindinė artikuliacija nuo *j* artikuliacijos tesiskiria tuo, kad, tariant *j*, liežuvis su kietuoju gomuriu sudaro ne uždarumą, o angą².

Ne visai tiksliai yra aprašyta ir priebalsių *s* ir *z* artikuliacija, kadangi ankštumą (angą), tariant šiuos priebalsius, sudaro ne liežuvis su alveolėmis, kaip rašoma p. 16, o liežuvio priekinė dalis su viršutiniais dantimis. Priekinė liežuvio dalis su alveolėmis angą sudaro, artikuliuojant priebalsius *š*, *ž*, ir vargu juos galima laikyti liežuvio vidurio gomuriniais pučiamaisiais priebalsiais (Mittelzungen-Gaumen-Engenlaute – p. 20, 21). Be židinio priekinėje burnos dalyje, priebalsiai *š* ir *ž* turi dar antrą židinį, bet jau burnos užpakalinėje dalyje – tariant kietuosius *š*, *ž*, o minkštuosius *š*, *ž* artikuliuojant, tokį antrą židinį sudaro vidurinė liežuvio dalis su kietuoju gomuriu. Taigi priebalsiai *š* ir *ž* lietuvių kalboje yra dviejų darybos židinių garsai. Kažkodėl visai neaprašoma priebalsio *ch* artikuliacija, nors *h* artikuliacija aprašyta, bet juk *h* ir *ch* lietuvių literatūrinėje kalboje sudaro porą skardumo-duslumo atžvilgiu.

Galima būtų pageidauti ir išsamesnio kai kurių kitų lietuvių kalbos priebalsių ypatybių aprašymo. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos balsingieji priebalsiai *l*, *m*, *n*, *r* skiriasi nuo kitų priebalsių dar tuo, kad jie gali būti skiemens sudaromaisiais garsais, tiesa, ne vieni, o su balsiais (dvigarsiai *a*, *i*, *e*, *u*+*l*, *m*, *n*, *r*). Be to, jie gali būti pailgėję, labiau įtempti tuo atveju, kai, būdami dvigarsio antruoju komponentu, jie egzistuoja kirčiuotame skiemenyje, turinčiame tvirtagalę priegaidę.

Netikslu sakyti, kad priebalsis *c* pasitaiko tik kitų kalbų kilmės žodžiuose (p. 17), kadangi jis tariamas ir tokiais atvejais, kaip *pac* „pats“ arba *acùkti* „atsukti“ ir pan.

Be reikalo autorė atkakliai tvirtina, kad prieš priešakinės eilės balsius lietuvių kalbos priebalsiai nėra minkšti (p. 3, 37, 45 ir t., p. 64 ir t.), ir tyrinėtojų nuomone, kad jie minėtoje pozicijoje yra minkšti, laiko lenkų ar rusų kalbų garsų sistemos substitucija. Tačiau juk visoje lietuvių kalbos teritorijoje, išskyrus pietų rytų pakraščius ir šiaurės vakarų žemaičių pakraštėlį, kur kai kurie priebalsiai minkšti yra ne prieš visus priešakinės eilės balsius (kieti jie, pavyzdžiui, šiaurės vakarų pakraštyje būva tik prieš *e* tipo balsius), priebalsiai, einą prieš priešakinės eilės balsius, yra palatalizuoti (neretai ir visa priebalsių grupė, stovinti prieš priešakinės eilės balsius, yra daugiau ar mažiau palatalizuota). Dėl tos palatalizacijos čia negalėtų būti nė mažiausios abejonės. Tai ypač aiškiai krinta į akis, kai latvis pradeda mokytis lietuvių kalbos ar lietuvis – latvių. Pirmasis dėl to, kad latvių literatūrinėje kalboje ir daugelyje tarmių, išskyrus augszemniekų šnektas, ir prieš priešakinės eilės balsius priebalsiai tariami kietai, nelengvai išmoksta tarti minkštuosius lietuvių kalbos priebalsius prieš priešakinės eilės balsius, o antrasis – sunkiai išmoksta toje pačioje pozicijoje tarti kietuosius latvių priebalsius. Taigi ne tik *l*, *k*, *g* prieš priešakinės eilės balsius lietuvių literatūrinėje kalboje yra minkšti, kaip mano autorė p. 65 ir t., bet ir visi kiti priebalsiai toje pozicijoje yra minkšti.

Nėra išsamiai nušviestas lietuvių kalbos ilgųjų ir trumpųjų balsių artikuliacijos skirtumas. Pavyzdžiui, p. 27, rašoma, kad ilgasis *u* nuo trumpojo *u* tesiskiria tik kiekybe. Bet iš tikrųjų taip

² Plg. dar Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, p. 76 ir t., kur panašiai šių garsų artikuliaciją aprašo V. Vaitkevičiūtė, nors ji ir vadina juos liežuvio užpakaliniais garsais.

nėra. Be kiekybinio skirtumo, šie balsiai aiškiai skiriasi ir kokybiškai. Juk ilgasis *u* yra labiau įtemptas, negu trumpasis *u*, be to, pirmasis yra ir uždaresnis, negu trumpasis *u*. Lyginant trumpojo ir ilgojo *u* darybą, ilgąjį *u* reikėtų apibūdinti kaip įtemptą uždara balsį. Tas pat pasakytina ir apie ilgojo bei trumpojo *i* santykį – pirmasis, palyginti su antruoju, yra įtemptas ir uždaras balsis. Tuo tarpu ilgieji *e*, *a* nuo trumpųjų *e*, *a* skiriasi tuo, kad pirmieji yra labiau įtempti, negu antrieji, bet atviresni, negu trumpieji. Tuo būdu visų lietuvių kalbos ilgųjų balsių būdinga ypatybė yra didesnis įtempimas, negu trumpųjų. Įtempimas yra diferencinis lietuvių kalbos ilgųjų balsių požymis³. Pats ilgumas yra prosodinis požymis, kadangi ilgą skiemenį gali sudaryti ne tik ilgas balsis, bet ir dvigarsis.

35 puslapyje rašoma, kad abilūpis *m* prieš *k*, *g* virstas liežuvio užpakaliniu *ŋ*, plg. *Rimkantas* (= *riŋkantas*) ir kt. Tačiau lietuvių literatūrinėje kalboje tokio virtimo nėra. Paprastai čia tariamas *m*.

35 puslapyje, kalbant apie *n* vartimą į *m* prieš priebalsius *p*, *b* žodžiuose *senpalaikis*, *senbernis*, *šunpalaikis*, *geltonplaukė*, o taip pat sandyje, plg. *ten pat* (= *tem pat*), reikėjo būtinai pažymėti, kad toks virtimas lietuvių literatūrinėje kalboje yra fakultatyvus, kadangi dėl minėtų sudurtinių žodžių pirmųjų komponentų asociacijos su žodžiais *senas*, *šuns*, *geltonas* labai dažnai literatūrinėje kalboje yra ištariamas *n* (iš tikrųjų daug dažniau, negu *m*).

43 puslapyje visai nepagrįstai rašoma, kad lietuvių kalbos *ė* nekirčiuotuose skiemenyse esąs trumpas balsis. Tačiau literatūrinėje kalboje ir nekirčiuoti skiemenys turi ilgą *ė* (ilgieji balsiai literatūrinės kalbos nekirčiuotuose skiemenyse netrumpėja).

Kai kurių čia suminėtų netikslumų autorė galėjo lengvai išvengti, panaudodama Tarybų Lietuvoje pasirodžiusią dar prieš 1964 metus fonetikos klausimais literatūrą⁴, ypač V. Vaitkevičiūtės straipsnius.

J. Kazlauskas

³ Žr. J. Kazlauskas, Lietuvių literatūrinės kalbos diferencinių elementų sistema, – *Kalbotyra*, XIV, 1966, 79.

⁴ Žr. dėl jos „*Kalbotyra*“, XIV, 1966, 73, 1 išn.